

חוברת לימוד והגות

ראש השנה

10 נושאים ללימוד ולדיון לשולחן החג

עשר שאלות מתוך שיעוריו של הרב רפאל בניזרי על אלול ועל ראש השנה: מדוע חטא העגל הוא חטא שאנו עדיין חוטאים בו, מדוע הזדקנות ושינה נכתבות באותו שורש, ומדוע חסרה בדברות הראשונות מילה שהיה צריך להוסיפה בשניות.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן ראש השנה

01 «בשום מקום לא נכתב שא' בתשרי הוא ראש השנה»

02 ארבעים יום לעלות מחדש

03 הקללות שאין בהן נחמה

04 להזדקן ולישון — שורש אחד

05 אלול — או האותיות ההפוכות

06 עבד אינו מצפה לשכר

07 מדוע «חיים» נאמרים בלשון רבים?

08 המילה החסרה בדברות הראשונות

09 הברית שה' לא ביקש

10 השורש הקטן שאינו הולך אחרי הכלל

«בשום מקום לא נכתב שא' בתשרי הוא ראש השנה»

הצגה

בא' בתשרי מאחלים שנה טובה, תוקעים בשופר, מתפללים את תפילות היום. ואולם הפותח את התורה, הנביאים והכתובים לא ימצא לעולם את הצירוף «ראש השנה» מיוחס ליום הזה. גם בתפילותינו שלנו אנו קוראים לו «יום תרועה» או «יום הזיכרון».

השאלה

אם התורה אינה קוראת לעולם לא' בתשרי «ראש השנה» — לאיזה יום מיוחס שם זה בכתובים, ומדוע דווקא לו?

התשובה

שמותיו המקראיים של א' בתשרי: יום תרועה, יום הזיכרון. ועל סוכות נאמר: «בצאת השנה».

הביטוי «ראש השנה», כשהוא מיוחס בכתובים למועד, מכוון ליום הכיפורים. הדבר מפתיע רק מי ששוכח שיש ראש שנה ללבנה וראש שנה לחמה, ושהמועדים נקבעים רק על פי עונות החמה: פסח הוא חג האביב, שבועות חג הקציר, סוכות חג האסיף — ועל סוכות נאמר «בצאת השנה». סוף השנה הוא אפוא באמת בסוכות, ולא בא' בתשרי.

בין שנת הלבנה לשנת החמה יש הסטה, מרווח של יום. כל אותו זמן שתי שנים חופפות זו לזו: אנו נתונים בשלב שבין העבר להווה. לכן אנו אומרים את המזמור «ה' אורי וישעי»: אורי בראש השנה, וישעי ביום הכיפורים — וממשיכים לאומרו עד הושענא רבה. עד יום הכיפורים אנו אומרים סליחות, בקשות מחילה; מיום הכיפורים ואילך — אלה קריאות לעזרת ה', שיחזירו אל הכיוון הנכון של המחשבה.

וביום הכיפורים, בתום היובל, מצווה לשחרר כל אדם ולהשיב את הקרקע לבעליה הראשונים — שכן «הארץ לא תמכר לצמיתת», היא רק נמסרת לניהול. יום הכיפורים הוא אפוא היום שבו חושבים מחדש על שחרור העצמי. לא בשחרור הזולת יש לעסוק תחילה: אם נשארים מותנים בעצמנו, משועבדים לאידיאלים יחסיים מאוד, תלויים באורח חיינו ובדרך מחשבתנו — לא יצאנו מעצמנו.

מסקנת הרב

שנה אינה מתחילה כשהלוח אומר זאת, אלא כשאדם חדל להיות המנהל של מה שחשב שהוא בעליו.

לקח לשולחן

היובל משיב את הקרקע לבעליה הראשונים. ואנחנו — מה אנו מחזיקים זמן רב מדי כאילו היה שלנו לגמרי? טינה, מקום, תפקיד במשפחה? מה צריך כל אחד סביב השולחן הזה להשיב, לפני שהשנה תתחיל באמת?

הצגה

חודש אלול פותח ארבעים יום המסתיימים ביום הכיפורים: אלה ארבעים הימים האחרונים שבהם משה בהר כדי להוריד את הלוחות השניים. ארבעים יום אחרי מתן תורה עשה העם את העגל.

השאלה

האם חטא העגל הוא חטאו של דור אחר, או חטא שאנו עדיין חוטאים בו — וכמה ניכר הוא אצלנו?

התשובה

ארבעים ימי אלול, מראש חודש אלול ועד יום הכיפורים, כנגד ארבעים הימים האחרונים של משה בהר.

חטא העגל משותף לכולנו, אומר הרב, משום שאיננו מסוגלים לתפוס את האלוקות כפי שהיא. אנו נותנים לה תחליף: לוקחים את «אלוקים» — כלומר ריבוי של גילויים אלוניים — ונאחזים בפן אחד בלבד מתוך הריבוי הזה. והרי אנו בחטא העגל.

אז אנו שבוים באידיאולוגיות קפואות, ואיננו מצליחים עוד לבנות מחדש את אישיותנו: אנו כמו יצוקים בתבנית, במחשבה קפואה ובהתנהגות קבועה. התנהגות זו מזהה אותנו עם חוקי הטבע, או ליתר דיוק מצמצמת אותנו אליהם — והטבע נידון להודקן ולמות.

אבל הבורא «מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית». וכשם שהוא מחדש שמים וארץ, מובטחים אנו שתמיד יקיים את העם שבו מוצדקת בריאתו שלו.

מסקנת הרב

להיאחזו בפן אחד בלבד של האין־סוף — פירושו כבר לעשות לעצמנו פסל.

לקח לשולחן

לכל אחד כאן יש רעיון שהוא דבק בו בכוח כזה, שחדל מזמן להיות רעיון. איזה? ואם זה שנים הוא מונע מאיתנו לשנות את דעתנו על משהו במשפחה הזאת — מה הוא נעשה בעצם?

הצגה

חותמים את השנה בקריאת התוכחה השנייה. הראשונה, הנקראת לפני שבועות, כנגד חורבן הבית הראשון, ומסתיימת בנחמה. השנייה מבשרת את חורבן הבית השני — ואין בה נחמה כלל.

השאלה

כיצד יכול טקסט שאין בו שום נחמה להיות דווקא זה שטומן בתוכו את כל הברכות?

התשובה

שתי התוכחות: האחת בסוף ספר ויקרא, השנייה בפרשת כי תבוא. הפסוק «יעלם ה'» והתשובה שניתנה לרבי שמעון בר יוחאי.

אחרי התוכחה הראשונה שבנו לארץ ישראל בתום שבעים שנה. את התוכחה השנייה אנו עדיין חיים — ובה אין נחמה. שאלו על כך את רבי שמעון בר יוחאי, שהסתתר עם בנו במערה מפני השלטון הרומי. הוא לא ידע מה להשיב והחל לבכות. אז נגלה אליו הנביא ואמר לו: שים לב, התוכחה השנייה טומנת בחובה את כל הברכות.

הטעם תלוי במילה אחת: «גם כל חלי וכל מכה... יעלם ה' עליך». אין פירוש הדבר שיביא אותם עליך, וגם לא שיפיץ אותם עליך: «יעלם» פירושו שיסיט אותם, שיעלים אותם.

כשמגיעים לנקודת האל-חזור, נכנס לפעולה כוח: כוחה של ההבטחה שניתנה לעם הזה שלא ייעלם, כי עתיד האנושות ועתיד הבריאה עצמה קשורים בקיומו. אז נסוגות הקללות האלה, והופכות למקור של ברכה.

מסקנת הרב

הטקסט האפל ביותר בשנה הוא גם היחיד שלא רצה לכתוב את נחמתו — כדי שנלך לחפש אותה.

לקח לשולחן

בכל משפחה יש פרק שאיש עדיין אינו רואה מה טוב צמח ממנו. איזה? ומי, הערב, זקוק לשמוע שאסונו עדיין לא אמר את המילה האחרונה?

הצגה

התורה מזהירה: «כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ». שלושה דורות, לא יותר. והמילה המציינת את ההזדקנות שותפה בשורשה למילה המציינת את השינה.

השאלה

מהי הזדקנות, אם אין היא עניין של שנים — ומדוע התורה מזהירה מפניה ולא מפני המוות?

התשובה

«כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ». והרמב"ם, על שתי המצוות המחזיקות את האדם בעירנות: המזוזה במקום, והשופר בזמן.

ההזדקנות היא ההישארות בתוך שגרת חיים שבה הכול יומיומי, הכול חוזר על עצמו, הכול שייך לתופעות הטבע. בעברית «לָשֵׁן» — הזקן — ו«לָשֵׁן» — הנדרם — שורש אחד להם. להניח לעצמך להזדקן, להיכנס לשגרה חוזרת שאין בה שום חידוש, שום אופק לחיים חדשים, שום התעלות — זו ההזדקנות המובילה אל המוות.

הרמב"ם מזכיר שתי מצוות המחזיקות את האדם בעירנות מתמדת. במקום — זו המזוזה: היא קוראת לנו לשנות התנהגות ויחס בכל מעבר ממרחב למרחב. מי שנשאר באותו מרחב אינו זקוק לה; אבל ברגע שיש להבדיל בין רשות הרבים לרשות היחיד, בין שלבי חיינו השונים, צריך מזוזה — ובכל פעם שאנו עוברים מזוזה, נדרש שינוי.

ובזמן — הדבר נעשה בשופר. ואף שגזירת הכתוב היא, רמז יש בו: «עורו ישנים משנתכם».

מסקנת הרב

לא מספר השנים עושה את ההזדקנות, אלא מספר הימים הדומים זה לזה.

לקח לשולחן

כמה מימינו השנה היו ניתנים להחלפה זה בזה? יחפש כל אחד דבר שמעולם לא עשה ושיוכל לעשותו החודש. ונשאל את עצמנו: מי ליד השולחן הזה נרדם, בלי שאיש אמר לו?

הצגה

חכמים חיפשו היכן נרמז חודש אלול בכתובים. הם מצאוהו פעמיים: בפסוק על מילת הלב, ובפסוק מן התהילים — אך שם באותיות הפוכות.

השאלה

מה אומר על חודש, ששמו נקרא כסדרו במילת הלב, ובסדר הפוך ב«לולא האמנתי»?

התשובה

פסוק מילת הלב, «ומל'ה'... את לבבך ואת לבב זרעך»; ו«לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים».

בכל מקום שמדובר בו במילה, עניינה התעלות מעל הסדר הטבעי, או לכל הפחות יציאה ממנו. איננו רוצים להשתעבד לחוקי הטבע; אנו מקיימים את המילה כדי לומר שאנו רוצים לצאת מן המסגרת הזאת. ולצאת ממנה פירושו לחדול מעט מן ההשוואה הבלתי פוסקת בין מה שאנו לבין מה שהאחרים, בין מצבנו למצבם.

שכן בכל פעם שאנו נתפסים לחשוקה להיות ככל הגויים, אנו חושפים את עצמנו לאותן מכות שלהם: כשם שהם מאוימים בכליה, אנו נתונים לאותה סכנה.

הרמז השני הוא בתהילים: לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים — הייתי נמצא בין אנשי חמס. אלה אותיות אלול, אך בסדר הפוך. מהלכו של החודש הזה מחייב אותנו להעמיד את עצמנו מול דברי הנביאים, המבטיחים לנו מעמד אחר ושפה אחרת. ואכן נאמר לנביא: «כשופר הרם קולך». כלומר: צוק את לשונך מחדש, בכל פעם, כך שלא תשקע בגסות.

מסקנת הרב

יש צניעות מסוימת בלשון המקרא: לאיברים האינטימיים של האדם אין בה שם.

לקח לשולחן

החודש דורש לצקת מחדש את לשוננו. מהם שלושת הביטויים שאנו משתמשים בהם בקביעות ומשפילים את מי שעליו אנו מדברים? ומי כאן יסכים לוותר עליהם עד יום הכיפורים?

הצגה

שנים־עשר חודשי השנה כנגד שנים־עשר צירופים של שם הווייה, הנלקחים מראשי התיבות או מסופי התיבות של פסוק. הצירוף של אלול נלקח מפסוק העוסק בצדקה.

השאלה

אם אנו רק ממלאים את חובתנו, מה יש לנו לחבוע בראש השנה — ומדוע מה שאנו מצפים לו נושא שם של צדקה?

התשובה

צירוף שם הווייה של חודש אלול, הנלקח מן הפסוק «וצדקה תהיה לנו».

עבד אינו אמור לצפות לשכר או לגמול מאדונו: על כך הוא מקבל את משכורתו, לשם העבודה הזאת נשכר, ואדרבה — עליו לעשותה היטב. אנו חייבים למלא את שליחותנו בעולם — ושליחותנו כרוכה באחריות רבה, שכן בה תלויים איוון העולם ובריאותו של היקום כולו. אבל מה אנו משקיעים לשם כך?

חודש אלול משיב בצירוף שלו: «וצדקה תהיה לנו». אנו ממלאים את חובתנו כראוי, אך השכר שעלינו לצפות לו הוא צדקה: חסד, מחווה כלפינו. משום כך פותח החודש ברחמים, בסליחות, בקריאה למידת הרחמים — היא שאפשרה לזכות בלוחות השניים.

וכשאנו מעמידים את עצמנו באותו מישור עם האחרים, אנו מעוררים את מידת הדין. ובפני הדין הקשה נאמר: «הללו מעשה ידי והללו מעשה ידי». אנו על אותם מאזניים — מדוע תהיה לנו עדיפות?

מסקנת הרב

איננו תובעים דבר: אנו עושים כלפי העולם כולו מה שאנו עושים כלפי ילדינו וביתנו.

לקח לשולחן

כולנו מנהלים חשבון סודי של מה שמגיע לנו — במשפחה, בעבודה, ואף בתפילותינו. מה רשום בחשבון הזה? ומה יקרה אם נחליט הערב לסגור אותו?

מדוע «חיים» נאמרים בלשון רבים?

הצגה

כל תוספות התפילה של היום סובבות סביב בקשה אחת: להיכתב לחיים. «זכרנו לחיים», «כתבנו בספר החיים». והמילה העברית «חיים» אינה באה לעולם בלשון יחיד.

השאלה

מה אומרת צורת הזוגי הזאת על החיים שאנו מבקשים — ומדוע יש לדעת לרדת לא פחות מלעלות?

התשובה

תוספות העמידה של ראש השנה: «זכרנו לחיים, מלך חפץ בחיים». וסולם יעקב, שהמלאכים עולים ויורדים בו.

היהדות אינה קוראת «חיים» לפרישה מן העולם או מהנאה כלשהי, אלא ליכולת ליהנות מן החיים במלוא מידתם, ובלבד שיחברו בהם שמים וארץ. «חיים» היא מילה בלשון זוגי: אין חיים אחדים. אנו חיים תמיד חיים כפולים — פנימיים וחיצוניים, חיים בעולם הזה וחיים בעולם הבא, חיים במציאות וחיים בחלום. אנו תמיד בממדיו של סולם יעקב: המלאכים העולים והיורדים — הם אנחנו, אנו המלאכים הממלאים את הסולם. צריך לדעת להתעלות, אך צריך גם לדעת לרדת, להיות חכמים דיים כדי לרדת, ולקבל את החיים כמתנה, לחפוף בהם בעולם הזה — כי החיים הם הטובה שבברכות, הברכה השלמה. החיים הם אכן מה שמאפשר לנו ליהנות מקרבת האלוקות, שהרי האלוקות היא «אלוקים חיים»: מקור החיים, מהות החיים.

מסקנת הרב

אין חיים של אמן ולצידם חיים אחרים: חיים אחדים מקיפים את הכול, ואותה תקיעת שופר עוברת דרכם.

לקח לשולחן

אנו אומרים בקלות: אחר כך, כשיהיה לי זמן, אעסוק בעיקר. היכן עובר, אצלנו, הקו המפריד בין שני החיים? ומה דחינו אל «החיים שאחר כך», שהיה צריך לחיותו השנה?

הצגה

מצוות כיבוד הורים חזרת בשתי הדברות. בראשונות: «למען יאריכון ימך». בשניות נוספת הבטחה: «ולמען ייטב לך». מילה אחת נוספת — ושאלה שלמה.

השאלה

מדוע חסרה המילה «טוב» בדברות הראשונות — ומה אומר החיסרון הזה על אלה שהיה צריך להבטיח להם אותו?

התשובה

מסכת בבא קמא: רבי חנינא בן עגיל שואל את רבי חייא בר אבא מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהן «טוב».

רבי חייא בר אבא אינו יודע מה להשיב, ומפנה את שואלו לבעל האגדה. התשובה שנמסרה לו היא זו: המילה לא נכתבה בדברות הראשונות משום שהלוחות האלה עתידים היו להישבר — ומכיוון שעמדו להישבר, לא זכו לתואר הזה. אך אם כן, מקשים, האם חסר הטוב מישראל?

תשובת הרב פשוטה: החיים, כשלעצמם, הם מקור של ברכה, ואינם צריכים שום תואר נוסף. דרך החיים ניתן לאדם להגיע למפגש עם האלוהות ולמלא שליחות. אבל האם כל אחד מסוגל לתפוס זאת? לא. עם שאחרי מתן תורה מצא דרך להשתחוות לעגל, הוכיח שעדיין לא הגיע לכך. הוא היה זקוק להמתקת החיים, להבטחות של דברים טובים.

ולכן, בדברות השניות, ירד ה' אל דרגתו של האדם: לא רק «למען יאריכון ימך», אלא «ולמען ייטב לך».

מסקנת הרב

איננו מסוגלים לתפוס את החיים כברכה מלאה ושלמה: אנו זקוקים למתיקות ולהבטחות — ואנו מודים בכך בעצמנו כשאנו מבקשים «חיים טובים».

לקח לשולחן

למי השנה נאלצנו להבטיח גמול כדי לקבל את מה שהיה מובן מאליה? ואנחנו עצמנו: מה היינו מפסיקים לעשות, אילו איש לא היה מבטיח לנו דבר בתמורה?

הצגה

שלוש בריתות נכרתו עם האדם: ברית נח, ברית אברהם, ברית סיני. וממש לפני ראש השנה קוראים פרשה שבה הברית מתחדשת פעם נוספת — אך הפעם לא ה' הוא המבקש אותה.

השאלה

מי חש צורך לחדש את הברית ערב הכניסה לארץ המובטחת, ומה פירוש הדבר שהפעם היא באה מלמטה?

התשובה

שלוש הבריתות: נח ושבע המצוות, אברהם והמילה, סיני. ו«אתם נצבים היום כלכם», שחכמינו דורשים על יום ראש השנה.

עם נח מתחייב הבורא שלא להביא עוד מבול ולא להשחית עוד את מעשה ידי; אך הוא מציב תנאי, שבע המצוות, והפעם אינו מבקש את הסכמת האדם: העולם אינו יכול להתקיים בלעדיו, ונח חייב לקבל. עם אברהם הברית דורשת סימן גופני, המילה, במקום יסוד הוויית האדם בבריאתו ובהולדתו. בסיני, באופן פרדוקסלי, נדרש העם להצטרף מרצונו החופשי, ושלוש פעמים הוא אומר: «כל אשר דבר ה' נעשה».

ואז בא «אתם נצבים היום כלכם», שחכמינו דורשים על יום ראש השנה. אלא שהברית אינה מבוקשת עוד על ידי ה': משה הוא שחש צורך לחדשה, ולהכניס בה את הדור הנוכחי כמו את זה שאיננו פה היום.

מה קרה? היינו כעובר ברחם, היינו ילדים, נזקקנו לחינוך מעט כופה. עכשיו אנו על סף הארץ המובטחת, אחרי ארבעים שנה במדבר העמים. הגענו לבגרות כו, שאמונתנו אינה עוד לחכות שה' יתגלה לטובתנו כדי לספק את צרכינו, אלא להיענות לציפיותו.

מסקנת הרב

סימן הבגרות אינו שמבקשים מאיתנו להתחייב, אלא שההתחייבות באה מאיתנו.

לקח לשולחן

אנו מקיימים הבטחות כשמישהו תובע אותן מאיתנו. מהי ההבטחה שאיש אינו מבקש מאיתנו ושכל זאת עלינו לקבל על עצמנו השנה? ולמי נאמר אותה הערב, כדי שתהיה קיימת?

הצגה

בכל הצטרפות קולקטיבית יש אלקטרון חופשי: שורש שנשאר מאחור ולאט לאט מכרסם בכוחות החיים של הכלל. הרב אומר שהדבר נכון לגבי עם, ולא פחות לגבי אדם יחיד.

השאלה

אם הבחירה החופשית שלנו תמיד חסרה חלק שאיננו שולטים בו — מה טעם לקבל החלטות ביום ראש השנה?

התשובה

פרשת נצבים, על הערכות של העם כולו. והזכרת עקדת יצחק ושלוש־עשרה המידות בתפילות היום.

בציבור, ככל שאתאמץ למלא את חובתי, אינני בטוח שהאחר ילך אחריי ויעשה זאת באותה דרך. והשורש הקטן הזה, שאינו מצטרף לגמרי או נשאר מאחור, מכרסם בסופו של דבר בכוחות החיים של האומה כולה: כולנו נידונים לגורל שלא רצינו בו, לשלם בעבור מי שהזניחו את חובתם.

כך גם ברמת היחיד. ככל שנרצה להיות צדיקים, להקים משפחה איתנה, להצליח בחיים — אין בחירתנו החופשית מסורה בידינו במלואה. תמיד נשאר יסוד שחומק מאיתנו. היום עצמו, כשאני מתפלל ומקבל החלטות טובות לעתיד, אני יודע שמחר לא אשתנה מן הקצה אל הקצה; תמיד יישאר משהו שלא אשלוט בו.

משאלתנו ערב ראש השנה היא אפוא לזכות באותה עזרה שתאפשר לנו לשלב את החלק הזה, כדי שלא ימשוך אותנו מטה. ואם אנו אומרים את שלוש־עשרה המידות, הרי זה מתוך הכרה שאין בידינו אלא לפנות אל מי שהן כולן בידו, ברגע שאנו חשים שכוחנו כשל.

מסקנת הרב

תמיד יש שותף שלישי בכל מה שאנו עושים: לא רק הזולת, ולא רק בן הזוג — אלא הקב"ה.

לקח לשולחן

כולנו יודעים מהו השורש הקטן שלנו: החולשה שאיננו שולטים בה ושלעולם איננו מדברים עליה. האם יש לעקור אותה, או ללמוד לשלב אותה? ומה היינו מבקשים הערב, אילו העזנו לקרוא לה בשמה בקול?